

מולד זקן: מחלוקת רבנו סעדיה גאון ז"ל ורבי אהרן בן מאיר ז"ל

הרב יוסף גבריאל בקהופר¹

ראש ישיבת בית מדרש שמואל יעקב, גיזארק, ניו ג'רסי

א"ר יוחנן: מנין שמצוה על האדם לחשב בתקופות ומזלות, שנאמר (דברים ד'): 'ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים' – איזו חכמה ובינה לעיני העמים? הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות (שבת ע"ה ע"ב, עיי"ש בריטב"א ובמהרש"א ובריאים סי' ק"ד)

א. יסוד הלוח

יסוד מיוסד אצלנו שהלוח הקבוע אשר בידינו הוא מתקנת הלל השני, בנו של רבי יהודה נשיאה, במאה הרביעית לספירת הנוצרים. הנחה זאת מתבססת על תשובת רבנו האי גאון ז"ל, אשר בו מזכיר הוא את התאריך של ד"א קי"ט לבריאת העולם (9-358 למניינם)². הרמב"ם ז"ל, למרות שאינו מזכיר את הלל השני, משייך גם הוא את תקנת הלוח לאותה תקופה (פ"ה מהל' קדה"ח ה"ג):

ומאימתי התחילו כל ישראל לחשב בחשבון זה? מסוף חכמי התלמוד בעת שחזרה ארץ ישראל ולא נשאר שם ב"ד קבוע. אבל בימי חכמי תלמוד עד ימי אביי ורבא על קביעת א"י היו סומכין.

מכיון שאביי ורבא חיו בסביבות התאריך שמזכיר רה"ג, קרובים הדברים זל"ז.

אכן, לא ברור עד היכן קבע הלל השני מסמרות בקביעות הלוח. בסדר הדורות, חלק תנאים ואמוראים ד"ה הלל הנשיא כתב שהלל השני: 'תיקן העיבור על דרך תקופת רב אדא', דהיינו, שהנהיג כתקנה קבועה את המחזור של י"ט שנה, שמהן תהיינה ז' שנים מעוברות, אשר הוא יסוד הלוח עד עצם היום הזה. מה שלא ברור, ומה שערר ועורר ויכוח ופולמוס עד לימינו אנו, הוא אם רק לכלל הנ"ל הגיעה התקנה המקורית, או אף הגיעה לפרטי פרטים הנהוגים כיום, או לאיזה שלב ביניים³.

1. מאמר זה מתבסס על מאמר באנגלית שנכתב עם הרב ארי זיבוטובסקי אשר הופיע בירחון שיוצא לאור ע"י האגודת ישראל דארה"ב, The Jewish Observer, בניסן תש"ס, May '99.

2. ספר העיבור להרב אברהם בר חייא הנשיא מברצלונה (נכתב לערך שנת 1123 למניינם) ג' ז', הובא באוצר הגאונים למס' ר"ה י' ע"ב, עמ' ט"ז. הלוח הקבוע לא נזכר במשנה או בגמרא. דברי רה"ג המה המקור הקדום ביותר למסורת שבידינו לגבי תקנת הלל השני. הרבה סוגיות בש"ס מעידים על העדרו של לוח קבוע (עי', למשל, בדיונו של אביי בתענית כ"ט ע"ב בענין תשעה באב שחל בערב שבת), ועוד נשוב בעז"ה לנקודה זאת לקמן.

3. כל כולו של כרך י"ג של חומש תורה שלמה של הרה"ג רמ"מ כשר ז"ל מוקדש לדיונים נרחבים על עניינים הקשורים ללוח. הר"מ כשר נוקט בעמדה שתקנת הלוח בשלמותה נגמרה בידי הלל השני, או, עכ"פ, עד חתימת התלמוד, ברם מודה הוא שישנן כמה בעיות שלא מוצאות פתרון בנקל אם מניחים שכן היה הדבר.

אף בראשונים קשה למצוא הכרעה ברורה. אין ברצוני כאן להיכנס לעובי קורה זאת, אלא אך להעיר שאם היה הלוח קבוע לגמרי בעידן הגאונים, נתקשה מאד להבין איך התקיימה מחלוקת רס"ג וראב"מ.

ומ"מ, א"א להימנע מלהצביע על מספר נקודות:

א. עי' בתורה שלמה שם עמ' 79-78 ו-97-96 לגבי שיטת היסוד עולם, והבנתו בשיטת הרמב"ן ז"ל במחלוקתו המפורסמת עם הרמב"ם ז"ל בספר המצוות. הר"מ כשר סבור שיש מקום לפרש בשיטת היסוד"ע, ואף את הרמב"ן, שעיקר פעולת הלל השני היה לקדש מכאן ולהבא, עם בית דינו, האחרונה שסומכה, את ראשי החודשים שיקבעו חכמי כל דור ודור ע"פ הכללים שתיקן הוא והכללים שיוסיפו חכמי הדורות שאחריו.

עכ"פ, אחד מן הגאונים המאוחרים יותר, רבנו נחשון גאון ז"ל, ערך סופית את המחזור בת המאתיים ארבעים ושבע שנה שנקרא על שמו, אשר כולל את כל הכללים אשר עליהם נשענים כל לוחותינו עד היום. לוח תמידי המבוסס על עיגולו של רנ"ג נמצא בטור או"ח סוף סי' תכ"ח.⁴

ב. רקע הויכוח

היות שטרם נקבעו (או, עכ"פ, נודעו) כללי הלוח סופית במאה העשירית למנינים, ע"כ נהוג היה שמדי שנה, בהושענה רבה, היה עולה ראש ישיבת ארץ ישראל לפסגת הר הזיתים ומכריז את קביעות הלוח לשנה הבאה. ויהי בהושענה רבה שנת ד"א תרפ"ב לבה"ע (2-921 למנינם), עמד ראש ישיבות ארץ ישראל, רבי אהרן בן מאיר ז"ל (ראב"מ) והכריז שחדשי מרחשון וכסלו של שנה זאת יהיו שניהם חודשים חסרים (בני כ"ט יום)⁵. הכרזה זאת התנגדה לצפיית העולם היהודי בא"י ובתפוצות, שיהיו שני חודשים אלה מלאים. במקום ביום שלישי בשבת, התאריך המיועד, עמד עתה חג הפסח לחול ביום ראשון. אף - ובזאת עיקר נקודת המחלוקת - ראש השנה ד"א תרפ"ג עמד, לפי חשבונו של ראב"מ, לחול בהקדם של יומיים, ביום שלישי במקום יום חמישי. שינוי זה שהיה ראב"מ מוכן לערוך ללוח הביא לידי מחלוקת עצומה בין ראב"מ וחברו מלפנים, מראשי גולת בבל, רבנו סעדיה גאון ז"ל (רס"ג, נפטר ד"א תש"ב).

רס"ג התנגד בתוקף לשינוי שהציע ראב"מ. תולדות העולם היהודי מן התקופה ההיא (שרובם ככולם נחשפו תוך כדי חקר הגניזה הקהירית במאה הי"ט למנינים)⁶ מצביעים על כך שחלק מן האומה, בעיקר תושבי אה"ק ומצרים, סרו למשמעתו של ראב"מ, בעת שרוב מנין ובנין עם ישראל קבלו את פסקו של רס"ג.

ג. מולד זקן

ב. על' בשטמ"ק למס' ערכין ט' ע"ב הע' י"א (דל"ד ע"ב בדפי דפוס וילנא) שסבור שבימי התלמוד היו משתנים חודשים אחרים לבד מרחשון וכסלו בין כ"ט ול' יום. וע"ע בפ"ו בתורה שלמה שם. ועי' להלן הע' 5.

ג. א' מן הקשיים העיקריים שבהנחה שתקנת הלוח בשלמותה נגמרה בידי הלל השני, או, עכ"פ, עד חתימת התלמוד, הינה הבעיה הזאת: היות שישנן כמה וכמה גמרות אשר ברור מתוכן שמוצאן מתקופה אשר בה טרם תוקן לוח קבוע, קשה מאד להבין היאך לא אישתייט בשום מקום אפילו א' מן האמוראים להבהיר שהמצב השתנה וסוגיות אלה אינן אליבא דהילכתא?

4. אף רס"ג, שסובר שכל כללי הלוח ניתנו למרע"ה בהר סיני, מודה שכללים אלה לא נודעו לרבים עד אחרי תקופת הלל השני, עי' בתורה שלימה בעמ' שציינו בהערה הקודמת.

5. בלוח שבידינו חדשי ניסן, סיון, אב, תשרי, שבט ואדר ראשון הינם בני ל' יום. יתר החודשים, מלבד חדשי מרחשון וכסלו הינם בני כ"ט יום, המשתנים לפי צורך התאמת הלוח עם מעגל היקף הירח את כדור הארץ (בממוצע, לפי חשבון המולדות שקבלנו במסורה, כ"ט יום, י"ב שעות ותשצ"ג חלקים) ובהתאם לכללי קביעת ראש השנה שאחריהם. פעמים ששניהם מלאים, פעמים ששניהם חסרים, פעמים שהם כסדרן, אחד חסר ואחד מלא.

6. מר רמי לנדאו מטורונטו, יוצרו של אתר ב"אינטרנט" - www.geocities.com/Athens/1584 - המוקדש ללוח, חישב את כל השנים אשר בהם יהיו שיטותיהם השונות של רס"ג וראב"מ מביאות לידי הבדל מעשי בתאריכי הימים הטובים. בראשי השנה של השנים הסמוכות ד"א תרפ"ג וד"א תרפ"ד יש הבדלים של יומיים. שוב בד"א תרפ"ח היתה אמורה להיוותר הפרש זה של יומיים, ברם שוב אחרי זה לא היתה המחלוקת מביאה לידי נפק"מ עד ד"א תתס"ט (1108 למנינם), ואח"י עד ה"א צ"א (1330 למנינם). כבר בד"א תרפ"ח אין זכר למחלוקת, ומסתבר שעד אז חזרה האומה למנהג אחיד. מר לנדאו אף חישב אשר טרם ד"א תרפ"ג, הפעם האחרונה אשר היתה מיועדת למחלוקת היתה שנת ד"א תקמ"ד (783 למנינם), ואולי הפסק זה של 139 שנה הינה הסיבה שנראתה מחלוקת רס"ג וראב"מ כ"חדשה". רס"ג בעצמו סיפר את קורות המחלוקת בחיבור שרובו נאבד: "ספר המועדים". הקראים שישו בקרע שאירע ביהדות הנאמנה לתושבע"פ, ואף הם מספרים את העובדות בכתבים שלהם. ההתכתבות שהתגלתה שבין רס"ג ותומכיו לבין ראב"מ ותומכיו נאסף ויצא לאור באוצר הגאונים עמ"ס סנהדרין. המקור המקיף ביותר על הפרטים ההיסטוריים של המחלוקת (אשר ראיתי) הינה הביוגרפיה של רס"ג באנגלית של פרופ' הנרי מלטר (עי' להלן הע' 12). מובן שהרבה מהשערותיו של ספר זה לא התקבלנה בין כתלי ביהמ"ד.

מה היתה נקודת המחלוקת שהרעשה את העולם היהודי של אז? הגדרת המושג "מולד זקן".

הכלל הקובע שבמקרה של מולד זקן דוחים ב"ד את ראש השנה⁷ מופיע במס' ר"ה ד"כ ע"ב. כלל זה קובע שאם מולד תשרי יחול אחר חצות היום לפי שעון ירושלים, אזי דוחים אנחנו את ר"ה ליום המתאים הבא. ראב"מ פסק שאף אם המולד חל אחר חצות, כל עוד שלא עברו עוד תרמ"ב חלקים נוספים (לערך 35 דקות ו-40 שניות) עדיין לא נחשב המולד כזקן ורשאי ר"ה לחול בו ביום. פסקו של ראב"מ הביא, לשיטתו, לידי ביטול החודשים המלאים אשר היו צפויים לקרוא בשנות ד"א תרפ"ב (למנוע מולד זקן ור"ה ביום ד' בד"א תרפ"ג - שלילת הוספת יומיים ללוח) וד"א תרפ"ג (למנוע מולד זקן ור"ה ביום א' - שלילת יומיים כנ"ל - מולד תשרי בשנה ההיא היה ביום ש"ק, רל"ז חלקים אחר חצות).

ד. ארץ ישראל והלוח

במקורות אשר עומדים ברשותינו, אין ראב"מ מסביר, אף פעם, איך אפשר ליישב את שיטתו עם הגמרא בר"ה שנראית בעליל כסתירה לשיטתו. עיקר טענתו הוא שאין רשות לרבני חו"ל להרהר אחרי דעת רבני אה"ק בכל הנוגע לקביעות הלוח. ואכן, לכאורה צדק ראב"מ בטענתו זאת, שהרי כן מצאנו בר"ה דכ"ה ע"א, שפסק בית הדין בקביעת הלוח הוא מוחלט, אפילו אם טעו בחשבון ואף אם במזיד הטעו את החשבון. הרמב"ם ברפ"ה מהל' קידוש החודש פוסק להלכה כסוגיה הזאת - וכאמור, לכאורה הלכה זאת הינה ראייה לשיטת ראב"מ.

במענה שלו לראיה זאת של ראב"מ נוקט רס"ג בעמדה אשר נראה כחידוש מזעזע:⁸ שעיקר

7. חשוב פה להזגיש (כי במאמר באנגלית שכתבתי ביחד עם ידידי הרב זיבוטובסקי טעיתי בנקודה זאת) שכל ד' הדחיות המסורות בידינו קשורות אך ורק לר"ה גרידא, ואין לנו ענין ועסק בשעת המולד של שום חודש אחר של הלוח - למרות שמפשוטות הסוגיה בר"ה שם משמע שמולד זקן הינה סבה נכונה לדחות כל ר"ח. ופה המקום "לחזור" על ד' הדחיות. נשתדל כאן לקצר. מאמר מקיף על "מקורות בחז"ל לחשבונות קידוש החודש מאת הרב צבי וינברגר נר"ו נמצא ב"המעין" כרך מ' גליון ג' (ניסן תש"ס).

בתלמודים נזכרים אך ב' דחיות: האחת הינה זאת של מולד זקן, ואילו האחרת הינה הדחיה הידועה של "לא אד"ו ראש" - אין אנחנו מניחים לר"ה לחול בימי ראשון, רביעי וששי - ואילו כדי שלא יחול יוה"כ לא בעש"ק ולא ביום ראשון, וכדי שלא יחול הושענא רבה בש"ק. ישנן בידינו ב' דחיות נוספות, אשר אינן נזכרות בתלמודים. שניהן בנויות על יסוד הדחיה של מולד זקן, ותכליתם למנוע תופעות של מולד זקן בראשי השנה של השנים הסמוכות (במאמרנו באנגלית כתבנו בטעות שהדחיות הללו תכליתם למנוע תופעת מולד זקן בראשי חודש אחרים מלבד תשרי, ואין זה נכון, דלא איכפת לנו מולד זקן בשום ר"ח אלא בר"ח תשרי בלבד), והמה:

א. גטר"ד: אם מולד תשרי של שנה פשוטה חל ביום ג', אחר ט' שעות (השעה שלש בבוקר) ור"ד חלקים (כל שעה מחולקת לתת"פ חלקים), אזי ר"ה של שנה זאת נדחה. מכיון שכאמור, אין אנו מרשים לר"ה לחול ביום ד', בשנה כזאת יחול ר"ה ביום ה'. הויכוח שהוא נידונינו כאן סבב על תופעה של דחיה זאת, שכן בשנה של אחרי הכרזת ראב"מ היה אמור מולד ר"ה לחול ביום ג', בט' שעות ותמ"א חלקים. (דחית גטר"ד מיועדת למנוע מולד זקן בשנה שאח"כ, תוך כדי מניעת השנה מלהיות בת 356 יום.)

ב. בט"ו תקפ"ט: אם מולד תשרי שלאחר שנה מעוברת חל ביום ב', אחר ט"ו (השעה תשע בבוקר) ותקפ"ט חלקים ר"ה של שנה זאת נדחית למחרת. (דחית בט"ו תקפ"ט בנויה על דחית מולד זקן בראש השנה הקודם, ומונעת את השנה מלהיות בת 382 יום.)

ועי' במאמר הנ"ל המביא את הגמ' בערכין ד"ט ע"ב אשר ברור שלא ידעה מדחיות אלו, וביאור השטמ"ק שם שבימי חז"ל היו חודשים אחרים שהיו ארכם משתנים מלבד מרחשון וכסלו.

8. שי' רס"ג מבוארת בכ"מ בראשונים, עי' בתורה שלמה שם פ"ה, ובעיקר בפ"י רבנו חננאל עה"ת שמות פ"ב פס' ב', וכן מביא רבנו בחיי שם ע"ש הר"ח, עיי"ש.

קביעות החודשים אינו אלא על פי החשבון, ולא ע"פ ראיית הלבנה, ושעיקר המצוה של "החדש הזה לכם ראש חודשים" שקיבלו משה רבנו ואהרן הכהן במצרים (שמות י"ב ב') הינה דוקא על פי החשבון. לדעתנו נמסרו עקרונות וכללי הלוח מדור לדור ע"י שבט יששכר: "יודעי בינה לעתים" (דה"א י"ב ל"ג). רס"ג מסביר שעד לימי אנטיגונוס איש סוכו ותלמידיו צדוק ובייתוס אשר יצאו לתרבות רעה קידשו את החודש אך ורק לפי חשבון. הצדוקים והבייתוסים החלו להוציא לעז על חשבונות הלוח וסוד העיבור אשר נמסר לחז"ל מדור דור. אז, כדי להוציא מליבם של הצדוקים, להוכיח את אמיתת חשבונותיהם, התחילו חז"ל לקבל עדות על ראיית הלבנה החדשה בראש כל חדש וחדש. כל זמן שהיו בני א"י בקיאים יותר בחשבונות הלוח, טען רס"ג, אך להם היה ריבונות יותר מבני חז"ל בקביעות הלוח - אבל לא מחמת סמכות הלכתית עצמית אלא מחמת ידיעתם העמוקה והרחבה יותר של החשבונות. ברם, טען רס"ג, עד עידן הסכסוך הזה, כבר למדו בני בבל היטב את יסודות החשבון, וא"כ, אפוא, הושוותה סמכותם לסמכות בני א"י. כמו"כ, אם הכל תלוי בחשבון ויסודותיו, אין שום מקום לסטייה כל שהוא מן הכללים שמופיעים בתלמוד - וממילא, לדעת רס"ג, נסתתמה טענת ראב"מ.

אלא שכל זה לא יושענו אליבא דשיטת הרמב"ם. נחלקו הרמב"ם והרמב"ן בספר המצוות עשה קנ"ג היאך היה לאל יד הלל השני לתקן לוח קבוע לדורות, תוך כדי עקיפה, לכאורה, על ההלכה שכל חודש וחודש יתקדש דוקא ע"י בית דין של סמוכים⁹. הרמב"ן סבור שהלל השני קידש את כל ראשי החודשים מדורו ועד שיעמוד ב"ד סמוך חדש בישראל. יש מקום לתאם שיטה זאת של הרמב"ן עם שי' הרס"ג, שהרי יתכן - ואף מסתבר - לומר שהלל השני קידש את החודשים עד ביאת גואל צדק ע"פ חשבון.

הרמב"ם, אך, סבור, שמצות קדה"ח מסור הוא לעולם דוקא ואך ורק בידי תושבי אה"ק ת"ו, והיינו אף גם בהעדר הסנהדרין. הרמב"ם כותב שלו יצויר ח"ו שהיתה, תקופה מסוימת במשך הדורות שבה לא היה יישוב יהודי בארץ ישראל, היתה תקנת הלוח הקבוע מתמוטטת כלא היתה, וז"ל:

ואנחנו אמנם נחשב היום כדי שנדע היום שקבעו בו בני ארץ ישראל, כי במלאכה הזאת בעצמה מונין וקובעין היום, לא בראיה, ועל קביעתם נסומך, לא על חשבוננו, אבל חשבוננו הוא לגלויי מילתא, והבן זה מאד. ואני אוסיף לך באור: אילו אפשר, דרך משל, שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל - חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל - ולא יהיה שם בית דין, ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנסמך בארץ, הנה חשבוננו זה לא יועילנו אז כלום בשום פנים, לפי שאין לנו רשות שנחשב בחז"ל ונעבר שנים ונקבע חודשים אלא בתנאים הנזכרים כמו שבארנו כי מציון תצא תורה וגו'...

ובמק"א כותב הרמב"ם, מבלי להזכיר את שמו של רס"ג בפירושו:

ואלו העיקרים שזכרתי לך היא דרך החקירה בראיית הלבנה ואני תמיה מאדם יכחיש הראות ויאמר כי דת היהודים אינה בנויה על ראיית הלבנה אלא על החשבון בלבד והוא מאמין אלו הכתובים כולם ואני רואה שהרואה זה אינו מאמינו, אבל היתה דעתו בזה המאמר להשיב אחר בעל דינו באיזה צד יזדמן לו בשקר או באמת, כיון שלא מצא מציל לנפשו מהכרח הויכוח... (פירוש המשניות - ר"ה פ"ב מ"ו).

א"כ, יש לנו להסתפק איך היה פוסק הרמב"ם לו יצויר שהיה חי בזמן ויכוח רס"ג וראב"מ. יתכן, כמובן, שלמרות שעמדת ראב"מ נוגדת, לכאורה, את הגמ' בר"ה, מ"מ היה הרמב"ם מוכרח לפסוק כמותו, עקב עדיפות בני א"י בקביעות הלוח.

ברם יש מקום להציע שהרמב"ם אך היה מוצא מקום לפסוק כרס"ג. וזאת, היות והרמב"ם כותב:

9. עי' במשך חכמה ריש פרשת בא ד"ה החדש שנו"נ באריכות בביאור שי' הרמב"ם ע"פ המקומות הרבים שבהם הרמב"ם מזכיר את שיטתו.

אבל כל הדברים שבגמרא הבבלי, חייבין כל ישראל ללכת בהם, וכופין כל עיר ועיר, וכל מדינה ומדינה, לנהוג בכל המנהגות, שנהגו חכמי הגמרא, ולגזור גזירותם, וללכת בתקנותם. הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא, הסכימו עליהם כל ישראל. ואותם החכמים שהתקינו, או שגזרו, או שהנהיגו, או שדנו דין, ולמדו שהמשפט כך הוא, הם כל חכמי ישראל, או רובם, והם ששמעו הקבלה בעיקרי התורה כולה, דור אחר דור, עד משה רבינו עליו השלום. (הקדמה לספר יד החזקה).

א"כ, אפוא, יש מקום לומר, אליבא דהרמב"ם, שכאשר פוסק מאוחר לחתימת התלמוד פוסק ענין מסוים, מחויב הוא לעשות כן ע"פ היסודות המיוסדות שבתלמוד. היות ששיטת רב"מ נשענת על יסוד הנוגד את פשטות הש"ס במס' ר"ה גבי מולד זקן, שמא אף הרמב"ם היה פוסק שאין להניח את הסכמתם הסתמית של בני א"י לשי' רב"מ, אלא לשיטה המתאימה ליסודות התלמוד, שי' רס"ג¹⁰.

ה. יסוד לשי' רב"מ: קו התאריך ההלכתי

אלא, שהנקודה אשר צריכה לעורר ביותר את תמיהתנו הינה, באמת, מקור שיטת רב"מ. רב"מ היה ת"ח ומנהיג חשוב בתקופת הגאונים, ושומא עלינו להבין מניין שאב את שיטתו. כאמור, רב"מ עצמו איננו מסביר את נימוקיו לשיטתו. מני אז התגלות ספרות הויכוח בגניזה הקהירית, חוקרים למיניהם הציעו פתרונות לחידת יסוד שיטת רב"מ, אלא שדבריהם, ע"פ רוב, אין להם שחר ואין כדאי לחזור עליהם כאן.

ידועה שיטת ספר הכוזרי (מאמר שני אות א - ל) בענין קו התאריך ההלכתי:

...וזה יסוד המאמר: "נולד קדם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה" - כאלו אמרו נולד קדם חצות יום שבת בירושלים בידוע שנראה ביום שבת סמוך לשקיעת החמה, כי שם יום השבת מתמיד י"ח שעות אחר שהפסקה קריאת השם במקום שהתחל בה, עד אשר שבה השמש להופיע בנקדת הרום של שמי ארץ ישראל אחר יום ולילה אותה שעה יראה מולד הירח בהכרח למי שנמצא אז בקצה המזרחי של ארץ סין - הלא היא לו שנת לפנות ערב ביום השבת - וזה מתאים לדברי החכמים צריך לילה ויום מהחדש...

וכן הוא שיטת בעל המאור בר"ה שם, שהיות וקו התאריך ההלכתי הוא 90 מעלות מזרחה ו-270 מעלות מערבה מירושלים עיה"ק, הרי שתושבי קצה מזרח ארץ סין - הנמצאים כ-269 מעלות מערבה מירושלים - מתאחרים בי"ח שעות אחרי תושבי א"י, ז"א, כאשר בירושלים השעה, למשל, חצות היום בר"ה, כאשר ר"ה חלה בסביבות יום השווים (21 ספטמבר), הרי שבקצה ארץ סין, הרחק כ"ח שעות מא"י, עתה הוא 6:00 בערב, ז"א שעת השקיעה, ערב ר"ה. זאת המקום האחרון בכדור הארץ בו יתחיל ר"ה.

בדרך כלל, אין הלבנה החדשה ניתנת להיראות בכ"ד שעות האחרונות שלפני המולד ובכ"ד שעות הראשונות שאחר המולד. הסבה לתופעה זאת הינה העובדה שבתקופת סוף החדש שעברותחלת החדש הבא, הירח ממוצעת בדקדוק בין השמש וכה"א. קרני השמש אפוא, מאירים את חצי הכדור האחרון של הירח, ואין האור הזה מגיע אלינו. המולד הוא הרגע אשר בו הירח, בהילוכו, אחרי שהגיע לעמדה ממוצעת זאת, מתקדם הלאה. מובן הוא שבשעות הראשונות אחר המולד עדיין אין השטח של פני הירח אשר משקף את אור השמש כלפי כה"א מספיק גדול שיהא אור חוזר זה נראה לתושבי כה"א. עלינו גם להיזכר שבעת שהירח מסתובב סביב כה"א מסתובב כה"א גם על צירו, ולכן ע"פ רוב אין א"י ניצב מול הירח ברגע שבו כבר משתקף מספיק אור מן הירח להיראות בארץ. תוצאת תופעות אלה הינה שמן הנמנע לראות את הירח עד שיעברו שש שעות אחרי המולד, וע"פ רוב אין הירח נראה עד כ"ד שעות אחרי המולד (כמבואר ברמב"ם הל' קדה"ח).

ובכן: אם שעת המולד הוא רגע קודם חצות יום השבת בירושלים, אזי "למי שנמצא אז בקצה המזרחי של

10. שו"ר בספר דרשות בית ישי מאת הגר"ש פיישר שליט"א ח"א מאמר קבלת הרבים שמפנתן בסיס החיוב שלנו להישמע למסורת שלנו מאת חז"ל ע"פ הכסף משנה פ"ב מהל' ממרים ה"א, ונראה שמשקנתו תואמת את הצעתנו כאן, עש"ה, ואכמ"ל.

ארץ סין" הוא בעת ובעונה אחת רגע קודם שש בערב - רגע קודם כניסת השבת. בכך מתקיימת דרישת הגמ' בר"ה שיהיה מקום מסוים בכה"א אשר בו לילה ויום שלמים - כ"ד שעות - מן החדש, ז"א, אחר המולד, ויתכן שתתקרא הלבנה החדשה שם עוד ביום ההוא לפנות ערב.

אכן: אם שעת המולד הוא רגע אחרי חצות יום השבת בירושלים, אזי "למי שנמצא אז בקצה המזרחי של ארץ סין" הוא בעת ובעונה אחת רגע אחרי שש בערב - רגע אחרי כניסת השבת. אם כך, לא תתקיים דרישת הגמ' בר"ה שיהיה מקום מסוים בכה"א אשר בו לילה ויום שלמים מן החדש - היות שלא מסתבר שתתקרא הלבנה החדשה ביום ההוא בשום מקום בעולם, ויש לחשוש שיבואו אנשים לפקפק בקביעת היום כר"ח, גזרו חז"ל שבמקרה כזה יש לדחות את ר"ח ליום הבא.

ונראה, שלפי שי' רס"ג, המקום שנקרא ה"קצה המזרחי של ארץ סין" הוא מקום תיאורטי - מונח אסטרונומי - לא מקום מסוים במרחב ארץ סין, אלא קו 90 מעלות מזרחה ו270 מעלות מערבה מירושלים אשר קבעה התורה"ק לשמש כנקודת מוצא לחישוב הכלל של מולד זקן¹¹.

מאידך, נראה שלשיטת ראב"מ מקום זה הנקרא ה"קצה המזרחי של ארץ סין" הוא מקום ממש - דהיינו, שעלינו לגלות מקום הימצאותם של "שוכני קצה המזרח" (לשון הבעל המאור בר"ה ד"כ ע"ב) - כלומר, הישוב היהודי הרחוק ביותר בקצה המזרחי של היבשת האסיית. ברור הדבר שיתכן מאד שישוּב כזה לא יימצא דוקא 90 מעלות מזרחה מירושלים. ואכן, בדורם של רס"ג וראב"מ ישוב זה התקיים בקייפנג בארץ סין¹². ישוב זה אינו ממש 90 מעלות מזרחה לירושלים אלא קרוב יותר ל80 מעלות רחוק מעיה"ק. אשר ע"כ בדורו, קבע ראב"מ, שקו התאריך ההלכתי עומד מערבה יותר מן הקו שקבע רס"ג. קו זה נמצא, לדעתו, קצת מזרחה מקייפנג - תוך כדי שיעור הליכת יום אחד - כדי שיוכלו אנשים לבוא בו ביום ולהעיד שביום ההוא שמה במקום הקו ממש לבוא להעיד בב"ד שבאשר המה שם ראו לילה ויום מן החדש.

א"כ, אפוא, לדעת ראב"מ, שקיעת החמה הקובעת את הכלל של מולד זקן - האחרונה לגבי הישוב היהודי שבקצה מזרח העולם - מתרחשת קצת מאוחר יותר (באופק מערבי יותר) מאשר השקיעה הקובעת לדעת רס"ג. עובדה זאת מעניקה תוספת זמן אחרי חצות היום בירושלים, דאף אם יארע המולד בתחום תוספת זאת עדיין תוכל הלבנה החדשה להיראות לתושבי קייפנג לפני התחלת היום ההוא מעבר לקו התאריך ההלכתי שנמצא בקרבת מקום אליהם. כל מעלה מערבה מעניקה תוספת של ארבע דקות, סה"כ הפרש של בערך 35-40 דקות. סכום זה הוא תואם כמעט בדקדוק את התרמ"ב חלקים של ראב"מ¹³.

11. עי' בחז"א אור"ח קונ' י"ח שעות מו"מ נרחב אודות יסוד זה, אשר נגע למקרה המפורסם של יוה"כ ביפן בתש"א לפ"ק, ולמחלוקתו הידועה עם הגרי"מ טוקצ'ינסקי זצ"ל (בספר היומם) ודעימיה אם קו התאריך ההלכתי הוא 90 או 180 מעלות מזרחה מירושלים, ואכמ"ל.

12. כן מצאתי בEncyclopedia Judaica ערך China שהיו למעלה מאלף יהודים בקייפנג בעת ההיא, וביררתי אצל מומחים לקורות חכמת הגיאוגרפיה שהיה לאל ידי חכמי התקופה ההיא לדעת ברמת דייקנות גבוהה את המרחק שבין ירושלים לקייפנג.

13. מסתבר שנקט ראב"מ במספר תרמ"ב מפני שהוא קרוב למדוקדק וגם היה ידוע למחשבי הלוח לגבי השלכות אחרים - עי' בר"ה ד"ח ע"א תוד"ה לתקופות.

יש לציין שמשך הזמן מאז תגלית ויכוחם של רס"ג וראב"מ בגניזה הקהירית הועלו כמה וכמה השערות להסביר את שיטת ראב"מ - עי' בכרך הנ"ל של התורה שלמה פרק ט', וכן ב, Sa'adia Gaon, Henry Malter, Philadelphia, Life and Works of [Rabbi] 1921. אכן רוב רובם של ההשערות אינן מתקבלות על הדעת, בפרט לשלומי אמוני ישראל, ואכ"מ.

במאמר שהופיע בקובץ אור ישראל (מאנסי, תשרי תש"ס), הוכיח הרב יוסף י' קעללער נר"ו ממכתב שכתב הריש גלותא בד"א תקצ"ו (835 למנינם) אשר מופיע באוצה"ג סנהדרין עמ' 35-36 שראשי הישיבה באה"ק בעת ההיא היו סבורים שיש להרשות מולד זקן בתשרי, כל שלא קדם לו מולד זקן בניסן, ובני בבל קיבלו עליהם פסק זה. הרב קעללער מעיר שלפי רס"ג לערך אז למדו גאוני בבל את חכמת העיבור מן חכמי א"י. שמה יש מקום לשער שזאת משום שלא רצו הגאוניי להניח מקום לראשי ישיבת א"י לשוב לפסוק כן, כי סברו הגאוניי שעמדה זאת זאת נוגדת את התלמוד. (יש להעיר שהרב קעללער שם כותב שלבסוף נכנע ראב"מ לרס"ג, אמנם עד כמה שידוע לנו אין זה נכון.)

ה. ברכת החודש

מנהג ישראל לברך את החודש הקרב ובא בשבת שלפני ראש חודש. מקור המנהג איננו ברור, באשר אינו מוזכר לא בש"ס, לא ברמב"ם, ולא בשו"ע. המנהג כן נזכר בספר היראים סי' ק"ג, ודבריו הובאו במג"א ובמשנ"ב ר"ס תי"ז. היראים כותב בפירושו שאין כוונתנו במנהגינו לקדש את החודש אלא רק לפרסם מועדו.¹⁴

איברא, דא עקא, שאף ביראים אין הסבר ואף לא זכר למנהגינו שלא לברך את חודש תשרי. רק באחרונים מוצאים אנחנו השערות. המשנ"ב מציע שהיות שתפקיד ברה"ח לפרסם את ר"ח, אין יום הדין דורש פרסום. אחרים תולים את הסבה בכך שנקרא ר"ה "בכסה", שע"כ יש לכסות את בואו. ברם לפי דרכנו למדנו שיש מקום לשער שדוקא משום שברה"ח כרוכה בהכרזת המולד, וכבר אירעה פרשת ויכוח רס"ג וראב"מ מחמת מולד תשרי, הוחלט הדבר להימנע שוב מלהכריז את מולד תשרי ברבים.

עלינו לסיים בהערה שהפלא הגדול ביותר שבויכוח זה הינה עובדת היותו הויכוח החשוב היחידי שהתרחש סביב הלוח מני תקופת הלל השני ועד עצם היום הזה. השגיח הקב"ה שהלוח תשמש לחבר את כל בית ישראל בכל מקום שהם: "חברים כל ישראל ונאמר אמן".

מדי דברנו יש לציין ירושלמי נפלא במס' ע"ז פ"א סוה"א (ד"ב ע"ב בדפוס וילנא):

א"ר יודן קרייא מסייע למה דאמרי חברייא וביום עשרים וארבעה לחודש השביעי נאספו בני ישראל בצום ובכי ובשקיים ואדמה עליהם (נחמיה ט'). ולמה לא אמר בעשרים ושלושה משום בריה דמועדא. אין נימא דהוה בשבתא לית יכיל דאת מחשב ואת משכח צומא רבא בחד בשבא. ומה בה ולית ר' חוניה מיקל למאן דמעבר ליה מן אתריה. א"ר יוחנן בר מדייא אנא חשב יתה ולא הוה בשבתא (עיי"ש בככר לאדן).

והנה בהא דר' חוניה יש משום חידוש דרשאים בני מקומות שונים לחשב חשבון העיבור לעצמם (עי' בקובץ נר מערבי שכ"כ הרה"ג רח"א טווערסקי שליט"א, אלא שלא ידע מן הירושלמי). ברם מה שנוגע יותר לנ"ד הוא שריו"ח ב"מ ידע לחשב את הלוח למאות שנים למפרע, עד זמנו של נחמיה - ולכאורה יש בזה סמך לשי' רס"ג שהלוח קבוע הוא מקדמת דנא, ודוק.

14. מעניין לציין שלדעת מקור קדום יותר, סידור ר' עמרם גאון, מברכים את החודש בר"ח גופא. עי' בפ' תיקון תפלה שבסידור אוצר התפלות שמארץ מאד במו"מ בשי' רע"ג. משער הוא שרע"ג איננו מסכים עם שי' הרמב"ן שהלל השני קידש את כל ראשי החודשים מזמנו עד סוף כל הדורות, ושלכן, בזמן הזה שאין לנו ב"ד סמוך לקדש חודשים, הקידוש הוא ע"י כנסת ישראל בכללותו (ויתכן לבאר עפ"ד את הלשון "חברים כל ישראל", ודו"ק). הדברים נאים, אלא שערבך ערבא צריך. עכ"פ, היות שברכת החודש מתבסס על הכרזת המולדת והיות שברה"ח מתקיימת אף בבתי הכנסיות שבחול, יש לכאורה מקום לדון על קשר בין שי' רע"ג ושי' רס"ג, ודו"ק.